

بسم الله الرحمن الرحيم

کشور ترکیه: تلفیقی از سنت و مدرنیته

حسین متقی

hosseinmottaghi@yahoo.com

---

۱. جمهوری ترکیه، بازمانده‌ای از امپراتور عظیم عثمانی:

ترکیه، کشوری اسلامی در جنوب غربی آسیا و محل تلاقی دو قاره‌ی آسیا و اروپا، متشکل از بخش‌های مرکزی دولت عثمانی است. ترکیه از شرق با گرجستان، ارمنستان، آذربایجان و ایران، از غرب با بلغارستان و یونان و از جنوب با سوریه و عراق همسایه است. دریای سیاه در شمال، دریای اژه در غرب و دریای مدیترانه در جنوب، ترکیه را با تمامی جهان مرتبط می‌سازد. این کشور ۷۷۹۴۵۲ کیلومتر مربع مساحت دارد که حدود ۹۷٪ آن در آسیا (آناتولی) و ۳٪ هم در اروپا واقع است. جمعیت این کشور بر اساس جدیدترین آمارها حدود ۷۵۰۰۰۰۰۰ نفر می‌باشد. پایتخت ترکیه، شهر آنکارا است که دارای جمعیتی نزدیک به ۴۰۰۰۰۰۰ نفر است. ترکیه بر اساس آمار سال ۱۹۹۷م دارای ۸۰ استان (ایل)، ۸۴۹ بخش (ایلچه)، ۶۸۱ دهستان (بوجاق) و ۳۶۶۹۹ روستا (کوی) است و در این کشور ۱۸ شهر بالای یک میلیون نفر و ۸۴ شهر بیش از یکصد هزار دارد؛ بزرگترین شهر این کشور، شهر زیبای استانبول است که جمعیتی بالغ بر ۱۰۰۰۰۰۰ نفر دارد. واحد پول این کشور لیره است که در سال‌های اخیر، با تصویب لیره جدید، برای تسهیل معاملات، شش صفر از آن افتاده است، به این معنی که یک میلیون لیره تُرک برابر با یک لیره‌ی جدید (Yeni Türk Lirası) است و امروزه بر اساس پول ایران، هر لیره‌ی ترکیه ۷۵۰۰ ریال داد و ستد می‌گردد.

حکومت در ترکیه از نوع جمهوری دموکراسی پارلمانی است که پس از انحلال پادشاهی عثمانی، به رهبری کمال آتاتورک (در گذشته سال ۱۹۳۸م) با نام جمهوری ترکیه در سال ۱۳۰۲ش / ۱۹۳۲م تشکیل شد. مطابق قانون اساسی سال ۱۹۸۲م و اصلاحیه‌ی سال ۱۹۹۵م، قوه‌ی قانونگذاری از مجلس کبیر ملی تشکیل می‌شود که ۵۵۰ نماینده دارد. نمایندگان از طریق انتخابات برای دوره‌ی پنج ساله به مجلس راه می‌یابند. قوه‌ی مجریه را رئیس جمهور و شورای وزیران اداره می‌کنند. مجلس، رئیس جمهور را برای یک دوره‌ی هفت ساله‌ی تجدید ناپذیر انتخاب می‌کند. رئیس جمهور رئیس هیأت دولت است و شورای مشورتی دولتی با سی عضو، به وی مشورت می‌دهند. رئیس جمهور کنونی کشور ترکیه آقای احمد نجات سزر است که با پیروزی اسلام گرایان در انتخابات اخیر مجلس ملی ترکیه، انتظار می‌رود آقای عبدالله گل، وزیر خارجه‌ی ترکیه به ریاست جمهوری ترکیه انتخاب شود. نخست وزیر آن کشور اکنون آقای رجب طیب اردوغان از حزب عدالت و توسعه است که در انتخابات اخیر مجلس (ژولای ۲۰۰۷) مجدداً حزب وی در مجلس حائز اکثریت آرا گردید. در ساختار سیاسی ترکیه ارتش حافظ اصول کمالیسم (اصول آتاتورک، غرب‌گرایی و ملی‌گرایی) بویژه اصل لائیسیتته (جدایی دین از سیاست) است. در ترکیه حدود ۹۰۰ نشریه‌ی ادواری وجود دارند که بیش از نیمی از آن‌ها در استانبول و آنکارا و از میر منتشر می‌شود، حدود ۳۰۰ نشریه، دارای دیدگاه‌های اسلامی است. مطبوعات دیگر به ارزش‌های غربی و دموکراسی و عرفی سازی و حقوق بشر گرایش بیش‌تری دارند. با تأسیس صدها فرستنده‌ی رادیویی و شبکه‌های تلویزیونی خصوصی در اواخر دهه‌ی ۱۹۸۰م از اهمیت مطبوعات، بویژه مجلات کاسته شده است؛ صاحبان روزنامه‌های پر شمار، همچون صباح، حریت و ملیت، شبکه‌های تلویزیونی و خبری تأسیس کرده‌اند. برای نمونه در سال ۱۹۹۸م

دو رسانه‌ی رقیب، "دوغان" و "بیلگین"، بر حدود ۹۰٪ رسانه‌های ترکیه تسلط داشتند؛ سیاست این دو گروه به رغم رقابت تنگاتنگشان، حمایت از حکومت لائیک و گروه‌های لیبرال است. گروه "دوغان"، صاحب دو روزنامه‌ی پرتیراژ ملّیت و حرّیت و شبکه‌ی تلویزیونی "دی" و خبرگزاری "حرّیت" و دهها مجله است؛ گروه "بیلگین"، صاحب روزنامه‌ی صباح و شبکه‌ی تلویزیونی "ای" و خبرگزاری "صبح" و دارای مجلات متعدّد است. از جمله نشریات اسلام‌گرا که در کشور ترکیه منتشر می‌گردد می‌توان به نشریاتی همچون: گازته، زمان، ترکیه و ... اشاره نمود که برخی وابسته به طریقت فتح الله‌چی است. از جمله شبکه‌های تلویزیونی دولتی یا خصوصی که اکنون در ترکیه فعالند، برخی عبارتند از:

CNN Türk, Star, FOX, TRT 1, TRT 2, Kanal D, Show, Kanal 1, atv, CNBC-e, TV8, Digiturk, Kanal 7, NTV, Habar Türk, Sky Türk, Samanyolu.

۲. ترکیه نوین در پرتو اسلام:

با توجّه به اینکه صدها سال دین اکثریت جامعه‌ی ترکیه اسلام بوده است، با این حال بعد از تشکیل جمهوری، به جهت پیش‌برد اهداف اروپائیان، اسلام ستیزی، در دستور کار حاکمان نو محافظه‌کار ترکیه قرار گرفت. با اینکه نخستین قانون اساسی ترکیه در سال ۱۹۲۳م اسلام را دین رسمی کشور اعلام کرد، اما در اصلاحات قانونی در سال ۱۹۲۸م این قانون حذف شد! و در بازنگری قانون اساسی در سال ۱۹۳۷م، اصل لائیسیتته از اصول بنیادی ترکیه شناخته شد و در سال ۱۹۸۲م هنگام تدوین قانون اساسی جدید، نیز بر این اصل تأکید شد. بنا بر آمار رسمی سال‌های اخیر (۱۹۹۸م) ۹۹٪ مردم ترکیه مسلمان‌اند؛ از این تعداد ۷۰-۸۰٪ اهل سنّت و بیش‌تر پیرو مذهب حنفی‌اند. شمار علویان، بزرگترین اقلیت مذهبی، بالغ بر

۲۰۰۰۰۰۰ تن است و تعداد شیعیان بیش از ۱۵۰۰۰۰۰ تن تخمین زده شده است؛ البته بر اساس آمارهای غیر رسمی این رقم تا ۳۰۰۰۰۰۰ هم گفته شده است. حنفی مذهبان بیش‌تر در مرکز و غرب ترکیه و شافعیان (عمدتاً کردها) با جمعیتی کمتر از حنفیان در مناطق شرقی و جنوب شرق ترکیه سکونت دارند. علویان بیش‌تر در شهرهای ولی‌اورمان، سیواس، آنکارا، تونجلی، ارزروم، آماسیا، آلازیک، قهرمان (= قرمان)، ماراش، ملطیه و توکات (=توقاد) زندگی می‌کنند. شیعیان در استان‌های شرقی اغدیر (Iğdır) و قارص (Kars) در اکثریت‌اند و در استان‌های ازمیر و آنکارا و استانبول در اقلیتند. و با آنکه دگرگونی‌های اقتصادی و اجتماعی ترکیه در قرن ۲۰م، جامعه‌ای کثرت‌گرا، ملی و غیر مذهبی به وجود آورده، اسلام همچنان منبعی ارزش بخش و مؤثر در رفتار سیاسی و اجتماعی بخش بزرگی از جامعه‌ی مسلمان ترکیه است. طریقت‌ها، جنبش‌ها، گروه‌ها و سازمان‌های اسلامی، بویژه در دهه‌ی ۱۹۹۰م در داخل و خارج ترکیه و در امور فرهنگی و اقتصادی و گاه سیاسی حضوری فعال داشته‌اند. طریقت‌های برجسته‌ی تصوف سنی مذهب، شامل نقشبندیّه، سلیمانچی، نورچی و شاخه‌ی اصلی آن به عنوان فتح‌الله-چی و نیز طریقت‌های بکتاشیّه و نصیری (وابسته به فرقه علوی) در ترکیه فعالیت دارند.

امور و تعلیمات دینی و اخلاقی زیر نظر سازمان امور دیانت است؛ این سازمان با تشکیلات بسیار گسترده‌اش، پس از وزارتخانه‌های کشور و دفاع ملی، مقام سوم را دارد. آموزش دینی، که پس از استقرار نظام جمهوری ممنوع شده بود، به طور غیر قانونی انجام می‌گرفت، اما به تدریج در قالب مدارس امام - خطیب و آموزشگاه‌های قرآن و دانشکده‌ی الهیات مشروعیت نسبی یافته است. همچنین آموزش دینی به صورت محدود در برنامه‌ی درسی مدارس دولتی گنجانده شده

است و نمازهای جمعه را ائمه‌ی جمعه و جماعات که در استخدام سازمان دیانت‌اند و بیش‌تر دانش‌آموختگانِ مدارسِ امام - خطیب‌اند، در قالبی صرفاً عبادی اقامه می‌کنند. در ترکیه روز عید قربان و روز عید فطر تعطیل رسمی است.

۳. اسلام شیعی و جایگاه اهل بیت علیهم السلام در ترکیه:

در ترکیه مساجد و جامع‌ها با بناهایی بسیار زیبا، با اینکه بازمانده‌ی امپراتوری عظیم عثمانی با مبنای مذهب حنفی هستند، لیکن به جهت تفکر صوفیانه‌ای که در این سرزمین به صورت مستمر بر این مذهب سایه انداخته بوده، از لطافت خاصی برخوردارند، جایگاه اهل بیت عصمت و طهارت علیهم السلام و دیدگاه بسیار احترام آمیز حاکمان عثمانی و مردم مسلمان ترکیه، حقیقتی انکار ناپذیر است، چنانکه در تمام مساجد، بدون استثناء، علاوه بر اسامی خلفای راشدین، نام حسن و حسین علیهما السلام به خطّ زیبایی نگاشته شده است. علاوه بر آن اشعار بسیار زیبای فارسی یا ترکی در مدح یا مرثیه‌ی اهل بیت علیهم السلام بر سردر جامع‌ها، به چشم می‌خورد، برای نمونه در شهر استانبول بر سر در جامع آق‌سرای والده سلطان چنین آمده است:

محرّمده تمام اولدی بو جود چشمه احسان حسین کربلانک روضه شاد
ایلدی یزدان
ایچوب بر صو دیدیم تاریخی صفوت صفالرده مفرّح چشمه یاپدی آقسریده
والده سلطان.

همچنان که گفته شد، امور دینی و عبادی حدود ۱۰۰۰۰ مسجد و جامع در ترکیه، در انحصار سازمان دیانت است، لیکن الحمدلله در سال‌های اخیر به جهت تلاش‌ها و رایزنی‌های بسیار گسترده‌ی برخی چهره‌های شیعی مطرح در ترکیه با

برخی نمایندگان میانه‌رو و اسلام‌گرا، توانستند با تصویب اصلاحیه‌ای و به تبع آن درج تبصره‌ای ذیل قوانین مذهبی، تا حدودی دست سازمان دیانت را از اداره‌ی مستقیم ۳۰۰ مسجد شیعیان در ترکیه، کوتاه کنند و به دگر تعبیر موفق شدند اداره‌ی جامع‌های خود را به خود شیعیان تفویض نمایند و به این ترتیب انتصاب امام جماعت و انجام سایر مراسم‌های مذهبی، مانند مراسم روز عاشوراء و ...، در مساجد و جامع‌ها، از طریق خود شیعیان صورت می‌گیرد.

در شهر استانبول شیعیان که عمدتاً اهل شهرهای اغدیر و قارص و بیش‌تر آذری زبان و برخی هم ایرانی هستند که از بیش از دو‌یست سال پیش دارای مسجدی در بخش اروپایی استانبول هستند که به "مسجد ایرانی‌ها" شهرت دارد و در وسط خان بزرگ معروف به "بیوک والده خان" قرار دارد. این مسجد کتابخانه‌ای بزرگ هم دارد که سال‌های گذشته شیخ عبدالمجید واعظی آن را بنا نهاده است. در قسمت آسیایی استانبول هم مسجدی متعلق به شیعیان وجود دارد که جنب مقبره‌ای شیعی مشهور به "سید احمد دره‌سی" واقع است و این مقبره امروزه به "مقبره‌ی ایرانیان" شهرت دارد و این جامع در واقع از سوی یکی از بزرگان شیعه به نام "سید احمد" ساخته شده است. از دیگر مساجد شیعیان می‌توان به مسجد آوجیلار، مسجد جفت‌تلی، مسجد عثمان قاضی و ... اشاره نمود. در منطقه‌ی هالکالی (حلقه‌لی) امور مذهبی و عبادی شیعیان عمدتاً در مسجد زینبیه متمرکز است. زینبیه، از سوی یکی از شخصیت‌های برجسته‌ی شیعیان در ترکیه به نام آقای شیخ صلاح الدین اداره می‌گردد و مستقیماً زیر نظر آقای حمید توران معاون وی، که امام جماعت همان مسجد هم است، فعالیت می‌کند. آقای علی اکبر مهدی پور، در ساخت و ایجاد آن مسجد نقش اساسی داشته‌اند. در ضمن این مسجد دارای مؤسسه‌ی فرهنگی نیز است با عنوان مؤسسه‌ی جعفری CAFERIDER که مجله‌ای به صورت ماهنامه

با عنوان راه جعفری *Caferyol* هم منتشر می‌سازد. این مؤسسه برخی پژوهش‌های فرهنگی - دینی را انجام می‌دهد، که از آن جمله ترجمه‌ی ترکی استانبولی کتاب شریف کافی است که ترجمه‌ی بخش اصول آن در چند جلد منتشر شده است. مؤسسه‌ی شیعی کوثر در استانبول که از فعالترین ناشران و مؤسسات پژوهشی شیعی در سطح ترکیه است و تمام پژوهشگران آن عمدتاً طلاب ترکیه هستند که در قم تحصیل نموده‌اند؛ این تشکیلات به رهبری آقای عباس کاظمی اداره می‌گردد که به زبان فارسی تسلط کاملی دارد. این مؤسسه ۲۱ سال است در سطح ترکیه فعالیت انتشاراتی دارد و تاکنون آثار چندی را از عربی، فارسی و انگلیسی به ترکی استانبولی ترجمه و منتشر ساخته است، که برخی عبارتند از: تفسیر المیزان، امام علی علیه السلام از زبان پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم، گریستن برای شهر کربلا، ۱۰۰۱ حدیث در پرتو امام علی علیه السلام، اخبار غیبی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم و اهل بیت علیهم السلام، فاطمه سلام الله علیها از زبان احادیث، اسلام شیعی، دروس عقاید در مکتب اهل بیت علیهم السلام، ازدواج موقت در پرتو کتاب و سنت، ولاء و ولایت، دعاهای اهل بیت علیهم السلام، شخصیت زنان مسلمان، شبهای پیشاور و ... این مؤسسه‌ی شیعی همچنین دارای نشریه‌ای وزین با عنوان قبله *KIBLE* که تاکنون ۱۴-۱۵ شماره از آن به زبان ترکی استانبولی منتشر شده است. فعالیت این مؤسسه اختصاص به نشر کتب و نشریه ندارد، بلکه در دوبله کردن فیلم‌هایی با مضامین اهل بیت علیهم السلام هم آثار چندی به جامعه‌ی شیعیان ترکیه تقدیم داشته است که از آن جمله دوبله‌ی سریال‌های: امام علی علیه السلام، تنهاترین سردار (شرح زندگانی امام حسن مجتبی علیه السلام) و ولایت عشق (شرح زندگانی امام رضا علیه السلام) می‌باشد.

مقام و جایگاه معنوی و شخصیت سترگ، زین الدین بن علی بن احمد جزینی عاملی (شهید در سال ۹۶۶هـ)، شارح کتاب شریف الروضة البهية فی شرح اللمعة الدمشقیة مشهور به "شهید ثانی" و کیفیت شهادت غریبانه و مظلومانه وی در خارج شهر استانبول، بر کرانه‌ی دریای مرمره بر اهل تحقیق پوشیده نیست. این دانشمند بزرگ شیعی به جرم بدعت‌گرایی و عدم اعتقاد به هیچ یک از مذاهب رسمی چهارگانه‌ی اهل سنت، در روز پنجم ربیع الاول سال ۹۶۵هـ در مکه‌ی معظمه از سوی عمال عثمانی، دستگیر گردیده و سپس او را از راه دریای سرخ، دریای مدیترانه و دریای مرمره به قسطنطنیه آورده و در ماه رجب سال ۹۶۶هـ او را در زمان سلطان سلیمان قانونی بر ساحل دریای مرمره، به شهادت رسانده و سر مبارکش را به دربار عثمانی فرستادند، جنازه‌ی شریفش سه روز بر روی زمین افتاده بود، به قولی همانجا دفن کردند و مریدانش بر آن مزاری ساختند و به روایتی دیگر پیکرش را به دریا انداختند. گفته شده ترکمن‌هایی که ساکن آن محل بودند آن شب دیدند که ستون‌هایی از نور از آسمان فرو می‌تابد و فرا می‌رود. امروزه نزدیک جامع سلطان احمد و ایاصوفیه، کنار تنگه‌ی بسفر، مقبره‌ای است به نام "مزار زین الدین ولی" که به احتمال قوی همان مزار شهید ثانی است که در میان برخی از خواص استانبول به "شهید بی‌سر" هم شهرت دارد.

آقای علی اکبر مهدی پور نقل می‌کنند که در استانبول در کوچه‌ای غرفه‌ای است بزرگ که به دانشگاه استانبول راه دارد و متصل است، و مرحوم استاد دکتر عبدالباقی گولپینارلی (درگذشته سال ۱۴۰۳هـ) همیشه هنگام عبور از مقابل آن، بر در آن ایستاده و فاتحه و آیاتی از قرآن کریم می‌خواندند؛ روزی از روزها علت و موضوع غرفه را از وی پرسیدم، گفت: «در اینجا سرهای مبارک ۴۰ شهید از

بزرگان شیعه مدفون است که به وسیله‌ی تبر کشته شده‌اند و بعد از اینکه بدنهایشان به دریا انداخته شده سرهای مبارکشان در این مکان دفن شده است»!

۴. شهر استانبول و شمه‌ای از تاریخ پرفزار و نشیب آن:

شهر استانبول، بزرگترین شهر و مهم‌ترین مرکز اقتصادی، بازرگانی، صنعتی، هنری - فرهنگی و جهانگردی ترکیه و مرکز استان استانبول است. این شهر تاریخی مدّت‌ها پایتخت امپراتوری‌های بیزانس (روم شرقی) و سپس امپراتوری عثمانی (تا سال ۱۹۲۳م) بوده است. در باره‌ی نامگذاری این شهر گفته شده نخستین نامی که با استناد به نوشته‌ی پلینیوس برای این شهر آورده شده، لیگوس و یا لیکوس است که در محلی که امروز به سرای بورنو معروف است (نزدیک توبقایی سرای)، قرار داشته و احتمالاً تا زمان تشکیل شهر بیزانتیون موجود بوده است؛ اما کهن‌ترین و معروف‌ترین نامی که از این شهر در مآخذ آمده، بیزانتیون و بوزانتیون است که از واژه‌ی تراکیایی بیزانس، بوزاس یا ویزاس که نام شخص است، گرفته شده است. بیزانس در سال ۶۶۰ قبل از میلاد مسیح، شهری بنا نهاد که به نام او بیزانتیون نامیده شد. هنگامی که در سال ۱۹۶م سپتیموس سوروس این شهر را تصرف کرد، آنجا را به نام پسرش آنتونیوس - کسه بعدها با عنوان کارکالا امپراتور روم شد - آنتونیا یا آنتونینا نامید؛ اما این نام دیری نپائید، کنستانتین اول، امپراتور روم که آیین مسیحیت را پذیرفت و در تقویت و گسترش آن اهتمام ورزید و به همین سبب با مخالفت شوالیه‌های بت پرست رومی مواجه شد، به تغییر پایتخت تصمیم گرفت و بیزانتیون را که از نظر نظامی، اقتصادی - بازرگانی مهم بود و بر سر راه‌های ارتباطی زمینی و دریایی قرار داشت، برگزید؛ در ۱۱ مه سال ۳۳۰م طی مراسم با شکوهی پایتخت به این محل انتقال یافت و نام رسمی بیزانتیون به رم دوم و سپس به

رم جدید بدل شد که در مکاتبات کلیسایی بیش‌تر بکار می‌رفت و ساکنان آن را رومنی یا رومانیو می‌نامیدند و واژه‌ی عربی "رومی" که تُرک‌ها نیز آن را پذیرفته بودند، از همین عبارت گرفته شده است. همچنین این شهر به رم بیزانس نیز شهرت داشته است، پس از درگذشته امپراتور کنستانتین، به یاد و افتخار او این شهر را کنستانتینوپولیس نامیدند. عرب‌ها بعدها آن را قسطنطنیه یا قسطنطنیه به کار می‌بردند؛ مردم شهر کنستانتینوپل برای راحتی آن را فقط پولیس می‌نامیدند؛ یونانی‌ها با افزودن پیشوند استین به کلمه‌ی پولیس آن را استینپولیس یا استینپولیس نامیدند. مسعودی در سده‌ی ۴هـ/۱۰م به نقل از رومی‌ها نام آن را بولن و استنبولن نوشته است. این نام به تدریج به صورهای استیمبلی، ستمبول، اسدانبول، استنبول، نوشته شد و امروز نام و تلفظ رسمی آن در کشور ترکیه "استانبول" است. نام این شهر در دوره‌های مختلف تاریخی علاوه بر موارد یاد شده به صورت‌های: آنتوسا، تتوفیلاکتس، دارالسلطنه، در سعادت، آستانه سعادت، آستانه، دارالاسلام، دارالخلافه، محمیه، فروق و ... نیز آمده است.

استانبول با ظهور اسلام و لشکرکشی‌های مسلمانان به روم، چندبار مورد تهاجم آنان قرار گرفت؛ نخستین بار در سال ۴۸هـ/۶۶۸م مسلمانان تا کالسدوان (کادی کوی) پیش‌روی کردند و در سال بعد با رسیدن نیروهای تقویتی از تنگه‌ی بُسفر گذشتند و قسطنطنیه را محاصره کردند و در همین جنگ بود که گفته شده ابویوب انصاری، صحابی شهیر رسول الله هم به همراه ۱۷ تن از اصحاب، در سال ۵۲هـ به شهادت رسیدند و در نزدیک باروهای شهر مدفون گردیدند که امروزه مقبره‌ی آن صحابی شهیر با عنوان "ایوب سلطان" مشهور است و ساکنان استانبول که عازم حجّ باشند ابتدا مرقد وی را طبق یک عادت دیرین زیارت و سپس عازم حجّ می‌گردند. در سال ۵۶هـ/۶۷۶م یزید بن معاویه به جنگ رومیان رفت و سپاه وی به

استانبول رسید؛ محاصره‌ی استانبول که ۷ سال طول کشید، سرانجام به کمک نیروی دریایی یونان درهم شکسته شد؛ در سال ۹۷هـ/ ۷۱۶م سلیمان بن عبدالملک سپاهی را به جنگ رومیان فرستاد و فرمان داد تا قسطنطنیه پیش‌روی کرده، آنجا را محاصره و تسخیر نمایند، مسلمانان برای جهاد به قسطنطنیه رفتند، لیکن رومیان پیشنهاد صلح دادند که از طرف مسلمانان پذیرفته شد. همچنین در حدود سال ۲۵۰هـ هم این شهر برای چندمین بار مورد حمله‌ی مسلمانان قرار گرفته و شماری به اسارت مسلمانان در آمده‌اند، که گفته شده ملیکا (دختر اگناتوس) هم خود را عمداً میان اسرا انداخت و همراه آنان به سامراء آورده شده که بعد از ازدواج با حضرت امام حسن عسکری علیه السلام، به نرجس نامگذاری گردید و کیفیت آن واقعه، مشهور است و در کتب روایی ما شیعیان، همچون *بجارالانوار* به تفصیل آمده است. این بانوی بزرگوار، مادر امام زمان علیه السلام بوده است و آقای حسین حاتمی، از پژوهشگران شیعی ترکیه، معتقد است قبری هم که در خارج شهر استانبول قرار دارد و به آرامگاه حضرت یوشع علیه السلام منسوب است، در واقع قبر اگناتوس، قیصر مخلوع روم، از مؤمنان حقیقی به مسیحیت، پدر ملیکا و پدر بزرگ مادری حضرت مهدی علیه السلام است که مقتول گردیده و به جهت اختفاء از چشم دشمنان و حفظ مقبره، به یوشع منسوب شده است؛ هر چند وجود قبر یوشع نبی علیه السلام، که مشهور است به وسیله‌ی بلعم باعورا کشته شده، در کنار آن قبر شریف منتفی نیست؛ به هر تقدیر به نظر می‌رسد این موضوع جالب به تحقیق بیش‌تری نیاز داشته باشد؛ ولی آنچه که قطعی است این‌که شهر استانبول یا همان کنستانتینوپولیس، خاستگاه اجداد مادری حضرت مهدی علیه السلام می‌باشد و بر اساس نصّ سریع منابع متعدّد تاریخی، تردیدی نیست که حضرت نرجس علیها السلام در این شهر و در یک خانواده‌ی سلطنتی، متعلّق به قیصر روم، چشم به

جهان گشوده است و نیز جالب است بدانیم دو قبری که گفته شده در استانبول، کنار مسجدی قرار دارد، متعلق به دختران امام حسین علیه السلام است، بر اساس تحقیق چند شخصیت برجسته شیعی در ترکیه، این مقبره‌ها در واقع متعلق به خاله‌های امام زمان علیه السلام بوده و آن دو در حقیقت خواهران ملیکا (حضرت نرجس) علیها السلام می‌باشند.

این شهر علی رغم حمله‌های متعدد مسلمانان، سلجوقیان و عثمانیان در سال‌های ۴۸۳هـ/۱۰۹۰م، ۷۹۴هـ/۱۳۹۲م، ۷۹۷هـ/۱۳۹۵م، ۷۹۹هـ/۱۳۹۷م، ۸۲۵هـ/۱۴۲۲م، قسطنطنیه همچنان دست رومیان بوده و تمام محاصره‌ها و حمله‌ها به شکست انجامیده است، تا اینکه سرانجام در سحرگاه سه شنبه ۲۰ جمادی الاولی سال ۸۵۷هـ/۲۹ مه سال ۱۴۵۳م قسطنطنیه، توسط سلطان محمد دوم (۲۱ ساله) - که بعدها به مناسبت این پیروزی به "فاتح" شهرت یافت - گشوده شد؛ وی در همان روز گشودن قسطنطنیه، وارد شهر شد و به کلیسای ایاصوفیه، که مردم شهر در آنجا پناه گرفته بودند، رفت و طی یک سخنرانی آزادی مذهبی و حقوقی آنان را تضمین کرد؛ آنگاه به مؤذنی که همراهش بود فرمان داد که اذان گوید و بدین سال صدای "لا إله إلا الله" و "محمد رسول الله" در مرکز فرمانروایی بیزانس طنین افکند. سلطان محمد فاتح همچنین روز جمعه در ایاصوفیه نماز گزارد و خطبه به نام او خوانده شد. وی در سال ۸۵۸هـ/۱۴۵۴م مرکز حکومت امپراتوری عثمانی را از ادرنه در نزدیکی شهر استانبول به قسطنطنیه، منتقل نمود.

۵. استانبول، شهر جامع‌ها، موزه‌ها، کتابخانه‌ها و مؤسسات پژوهشی:

استانبول را باید سرزمین جامع‌ها و مساجد زیبا، موزه‌ها، کتابخانه‌های بزرگ با مجموعه‌هایی بسیار نفیس و در یک کلام مظهر و بازمانده‌ی میراث و

تمدن هنری هزاران ساله‌ی رومیان و نیز میراث ۷۰۰ ساله‌ی تمدن اسلامی امپراتوری عظیم عثمانی (۱۲۹۹-۱۹۲۲م) دانست. اگر چه آنکارا پایتخت سیاسی کشور ترکیه است، اما استانبول همچنان پایتخت فرهنگی - هنری این کشور به شمار می‌رود. از ابنیه‌ها و اماکن مذهبی و دیدنی این شهر می‌توان به: مسجد ایاصوفیا، مسجد ایوب سلطان، جامع سلطان محمد فاتح، جامع سلطان بایزید دوم، جامع سلطان سلیم، جامع سلیمانیه، جامع سلطان احمد، جامع نورعثمانیه، جامع شهزاده‌باشی، ینی جامع، و جامع لاله‌لی اشاره نمود. در این شهر ۵۰۰ جامع و در حوالی آن نیز ۳۲۴ مسجد وجود دارد. شهر استانبول از نظر مجموعه‌ی موزه‌ها نیز یکی از غنی‌ترین شهرهای جهان است؛ موزه‌های مهم آن عبارتست از: موزه‌ی تویقاپی سرای، موزه‌ی باستان‌شناسی، موزه‌ی آثار کهن شرق، موزه‌ی نظامی، موزه‌ی آتاتورک، موزه‌ی ایاصوفیه، موزه‌ی بلدیّه، موزه‌ی آثار تُرک - اسلام و ...؛ این شهر همچنین به تنهایی دارای ۳۷۹ کتابخانه بزرگ و کوچک است؛ مهمترین آن‌ها عبارتند از کتابخانه‌ی سلیمانیه، کتابخانه‌ی بایزید، کتابخانه‌ی ملت، کتابخانه‌ی کوپرلی، کتابخانه‌ی نورعثمانیه و کتابخانه‌ی مرکزی دانشگاه استانبول که به تنهایی دارای ۱۸۷۰۰ دستنویس به زبان‌های عربی، فارسی و ترکی است.

کتابخانه‌ی عظیم سلیمانیه از غنی‌ترین کتابخانه‌های جهان از نظر کتب خطی است، که در میان مجموعه‌ی جامع سلیمانیه می‌باشد. این مجموعه در حدود سال ۹۴۰هـ در زمان سلطان سلیمان خان قانونی، سلطان مقتدر عثمانی، بر بالای تپه‌ای مشرف به دریا بنا شده و موقعیت آن طوری است که از فاصله‌ی دور دیده می‌شود. ابتدا با عنوان مدرسه ساخته شده است - مجموعه‌ی سلیمانیه دارای دو مدرسه‌ی جدید و قدیم بوده که به صورت قرینه روبروی هم احداث گردیده‌اند - سپس کتابخانه‌ای در این مجموعه، در زمان سلطان محمود اول در سال‌های

۱۱۶۴-۱۱۶۵هـ / ۱۷۵۱-۱۷۵۲م ساخته شد و در سال ۱۹۱۸هـ مدرسه‌های سلیمانیه هم به کتابخانه‌ی مذکور ملحق گردید. در کتابخانه‌ی سلیمانیه و مجموعه‌های وابسته، بر اساس برآوردهای اولیه بین ۸۰۰۰۰ تا ۹۰۰۰۰ دستنویس وجود دارد که از این تعداد، حدود ۵۰۰۰۰ تا ۶۰۰۰۰ به زبان عربی، ۲۰۰۰۰ به زبان ترکی عثمانی و ۱۰۰۰۰ نسخه هم به زبان فارسی و نیز تعدادی هم زبان‌های دیگر است که گفته شد با احتساب رساله‌های درونی مجموعه‌ها تعداد عناوین آن شاید بین ۲۵۰۰۰۰ تا ۳۰۰۰۰۰ گردد. دستنویس‌های این کتابخانه در واقع مشتمل بر ۱۳۰ مجموعه است که ۱۱۷ مجموعه‌ی آن مربوط به کتابخانه‌های مساجد و جامع‌های مختلف (عمدتاً استانبول) است که در اواخر دوره‌ی امپراتوری عثمانی و سال‌های نخستین استقرار جمهوری ترکیه به رهبری کمال آتا تورک و ۱۳ مجموعه‌ی دستنویس دیگر هم در طی سال‌های ۱۹۳۵-۱۹۸۵م به تدریج به این کتابخانه انتقال یافته است. از نسخ خطی این کتابخانه استثناءً دستنویس‌های ۵ کتابخانه شامل کتابخانه‌های کوپرلی، نورعثمانیه، راغب پاشا، عاطف افندی در استانبول و حاجی سلیم آغا در اسکودار (۴۰ کیلومتری استانبول) در جای خود، اما زیر نظر کتابخانه‌ی بزرگ سلیمانیه اداره می‌گردد. جالب است علی‌رغم وسعت کتابخانه و فراوانی دستنویس‌ها و بخش‌ها، در این کتابخانه، در مجموع ۵۵ کارمند مشغول بکار هستند!

گفتنی است برابر آمارهای غیر رسمی در حدود نصف دستنویس‌های ترکیه تقریباً در کتابخانه‌های استانبول نگهداری می‌شوند؛ از این تعداد در حدود ۱۰۰۰۰۰ نسخه‌ی خطی نفیس به زبان‌های عربی، فارسی و ترکی در کتابخانه‌ی بزرگ سلیمانیه و ۱۵۰۰۰۰ هم در کتابخانه‌های خصوصی و عمومی دیگر شهرهای ترکیه موجود است، به همین میزان، یعنی حدود ۲۵۰۰۰۰ نسخه هم در دست مردم و یا

کتابخانه‌های خصوصی است و شاید در کل ترکیه در حدود ۵۰۰۰۰۰۰ دستنویس بوده باشد؛ ولی حقیقت این است که با توجه به وفور دستنویس‌ها در کتابفروشی‌ها به نظر نمی‌رسد تعداد آن‌ها از یک میلیون نسخه کمتر بوده باشد!

یکی از مراکزی که به نوعی می‌توان گفت، با توجه به فضای بسته‌ی فرهنگی حاکم بر ترکیه از وسعت مشرب برخوردار است، مرکز پژوهش‌های اسلامی می‌باشد که ناشر *دائرة المعارف اسلام* به زبان ترکی استانبولی است و تاکنون (سال ۲۰۰۷م) ۳۲ جلد آن منتشر شده است؛ نام اختصاری این مؤسسه به صورت ISAM است که در واقع مخفف جمله‌ی *Islam Araştırmaları Merkezi* می‌باشد و مرکز آن در آنکارا و شعبه‌ی اصلی آن هم در بخش آسیایی استانبول در منطقه‌ی اسکودار قرار دارد؛ این مؤسسه‌ی پژوهشی که زیر نظر سازمان دیانت ترکیه است، دارای منابع و نشریات بسیار غنی و نابی در حوزه‌ی مطالعات اسلامی است؛ همچنین برخی کاتالوگ‌های کمیاب دستنویس‌های کتابخانه‌های کشورهای مختلف به زبان‌های مختلف را داراست؛ این منابع علاوه بر استفاده‌ی مقاله نویسان متخصص و شهیر *دائرة المعارف اسلام*، مورد استفاده‌ی دانشجویان الهیات، فلسفه، کلام و ... ترکیه و حتی دانشجویان بورسیه‌ی کشورهای مختلف، از جمله جمهوری آذربایجان نیز هست و در ضمن امکان دسترسی به داده‌های کتاب‌شناسی و مقاله‌شناسی منابع آن گنجینه‌ی سترگ، از راه دور و از طریق اینترنت هم به آدرس <http://www.isam.org.tr> برای همگان فراهم است و در همان مرکز، فتوکپی از آن منابع هم، با پرداخت هزینه‌ی آن، در دسترس محققان و پژوهشگران است.

انفکاک و جدایی نسل حاضر با هویت و میراث فرهنگی کهن خویش با الفبای عربی، به شدت تمام محسوس می‌گردد؛ برای نمونه در ضمن سفری که اخیراً تعدادی از پژوهشگران مؤسسه‌ی کتابشناسی شیعه، به ترکیه داشتند در مراجعه‌ی به دانشگاه

استانبول، مسؤولان بخش آثار نادر کتابخانه‌ی مرکزی دانشگاه استانبول، که خود در ظاهر متخصص و تحصیل کرده‌ی این فن می‌باشند، دقیقاً نمی‌توانستند نام کتاب خطی را درست بخوانند و یا اطلاعات بیش‌تری از مطالب درون کتاب خطی بدست آورند. به عنوان مثال دستنویسی بسیار نفیس و مذهب در قطع سلطانی شبیه مرقعات، در آن کتابخانه بود که در ضمن آن اصل برخی نامه‌های سلاطین عثمانی و صفوی، سیاه مشق، مینیاتورهای بسیار نفیس از رضا عباسی و بهزاد و ...، ابیات نغزی از شعرای مختلف، رساله‌های کوچک با خطوط بسیار خوش نسخ، نستعلیق و تعلیق و ... از خطاطان به نام آمده بود، برای نخستین بار برخی داده‌ها، همچون تاریخ کتابت و اینکه این اثر در واقع هدیه‌ای بوده از طرف پادشاه وقت صفوی به سلطان وقت عثمانی، به آن‌ها ارائه گردید که برایشان تازگی داشت و خود آنان تاکنون خبر نداشتند! نکته‌ی جالب دیگر، با اینکه برای دسترسی به تصویر نسخه‌های خطی در ترکیه، یک پژوهشگر باید با خون جگر از هفت خوان رستم بگذرد! به همین علت، استفاده از نسخ خطی و مطالعه و نیز تصویر گرفتن از نسخه‌ها برای خارجیان، مستلزم راه پر پیچ و خم مجوز از وزارت فرهنگ ترکیه است و حتی برای اهل خود ترکیه هم مستلزم طی تشریفات قانونی و بروکراتیک است!

۶. فرصت‌ها و بایسته‌های پژوهشی ناب در ترکیه:

تردیدی نیست که کتابخانه‌های ترکیه، خصوصاً شهر استانبول و دستنویس‌های موجود در آن، از بکرترین منابع تحقیقی و پژوهشی در حوزه‌ی مطالعات اسلامی محسوب می‌گردند، لیکن مقررات سخت قانونی و دست و پاگیر دولت ترکیه، برای دسترسی خارجیان به منابع و مصادر مذکور، در واقع کتابخانه‌ها را به زندان کتاب‌ها

تبدیل نموده است! در صورتی که اگر از سوی دولت ترکیه، تدبیر منطقی و صحیحی برای این موضوع مهم، خصوصاً با ایجاد تسهیلات برای خارجیان، اندیشیده می‌شد، خود همین دستنویس‌ها، منبع عظیم سرشاری برای گسیل ارز به ترکیه می‌توانست باشد! به هر تقدیر همواره راه‌های محدود دیگر برای دسترسی دوستانه به این منابع کهن، وجود داشته است.

در این نوشتار به تحقیق جفایی گران خواهد بود که از تلاش بسیار گسترده‌ی، ادیب دلسوز، مرحوم دکتر مجتبی مینوی، یادی نشود، وی در ایامی که رایزن فرهنگی وقت ایران در ترکیه بود، توانست با همت و اخلاص مثال زدنی خویش از هزاران دستنویس نفیس فارسی و عربی موجود در کتابخانه‌های مهم ترکیه میکروفیلم تهیه نموده و به کتابخانه‌ی مرکزی دانشگاه تهران انتقال دهد، که به نظر می‌رسد حرکت ملی و سترگ آن مرحوم، الگویی همیشه جاوید برای نمایندگان فرهنگی جمهوری اسلامی ایران در کشورهای مختلف جهان است که از این فرصت‌های تاریخی که در دست دارند، بهره‌ی لازم را برای دسترسی پژوهشگران ایرانی به این منابع کهن، بگیرند.

از آنجا که بخش‌هایی عظیم از عراق، لبنان و حجاز و نیز برخی مناطق شیعه نشین، سال‌ها تحت حاکمیت پادشاهان عثمانی، پیرو اهل سنت بوده است، تردیدی نیست که برای مقاصد مشخص، همچون تجهیز کتابخانه‌های پایتخت و ...، آثار دستنویس، از جمله آثار شیعی، از سراسر مناطق عثمانی، جمع‌آوری و به قسطنطنیه فرستاده می‌شده است، که به نظر می‌رسد شاید برخی آثار به دلائل مشخصی، هنوز در فهرست‌ها معرفی نشده باشند! به عنوان نمونه بر اساس شنیده‌هایی از منابع موثق شیعی در ترکیه، نسخه‌ای از کتاب *مدینه العلم* شیخ صدوق (درگذشته سال ۳۸۱هـ) در ترکیه تقریباً ردیابی شده و به احتمال زیاد در یکی از کتابخانه‌های ترکیه

نگهداری می‌گردد! و این نظر را تقویت می‌کند، بردن نام این اثر در ضمن اجازه نامه‌ای که پدر شیخ بهایی (ره) به شاگردش، نقل حدیث از آن را اجازه می‌دهد - این اجازه در ضمن نسخه‌ای در کتابخانه‌ی آیت‌الله العظمی مرعشی (ره) در قم موجود است - و چون بر فرضی که نسخه‌ای از *مدینه العلم* نزد پدر شیخ حسین جباعی در لبنان بوده باشد، و از طرف دیگر چون لبنان سال‌ها تحت تسلط امپراتوری عثمانی بوده، به این ترتیب وجود نسخه‌ای از *مدینه العلم* در یکی از کتابخانه‌های ترکیه تقویت می‌گردد؛ امید که در آینده‌ای نه چندان دور این خبر مبارک، از شکل حدسی خود گذشته و لباس حقیقت بیوشد و دستیابی به نسخه‌ای از آن اثر شیعی مفقود شده، به حقیقت بیوندد. از سوی برخی پژوهشگران شیعی ترکیه حدس دیگری هم داده می‌شود که بخش دوم مفقودی کتاب *سترگ ریاض العلماء* تألیف میرزا عبدالله افندی تبریزی اصفهانی (درگذشته سال ۱۱۲۰هـ) که حاوی شرح احوال علمای سنی عثمانی است و وی در ایام اقامتش در قسطنطنیه تنظیم نموده و تألیف کرده است، در یکی از کتابخانه‌های ترکیه و حتی شاید در کتابخانه‌ای در شهر استانبول بود باشد!

بر پژوهشگران شیعی کشورهای ایران و ترکیه فرض است، به هر قیمتی که شده از این فرصت‌های خوب فرهنگی - سیاسی و فضاهاستثنایی تحقیقی موجود بین دو کشور دوست ایران و ترکیه، حداقل برای تعالی شیعه در منطقه، گام‌هایی استوار بردارند و لااقل با اتخاذ سیاست‌هایی منطقی، حتی به عنوان نخستین قدم، به لیست کاملی از نسخ خطی موجود در مخازن کتابخانه‌های ترکیه، که بیش‌تر به زبان‌های عربی، فارسی و ترکی است، دسترسی یابند؛ گرچه تردیدی نیست در ابتدای کار این امر با مشکلات و معضلات مختلفی روبه‌رو خواهد شد، لیکن این کار به یقین می‌تواند، به لطف الهی و تأییدات ارواح قدسی اهل بیت علیهم السلام و علمای

بزرگ امامیه رضوان الله تعالى عليهم، به حقیقت بیبوندند. البتّه تردیدی نیست که ردیابی و شناسایی نسخ خطی اسلامی، خصوصاً شیعی در کتابخانه‌های ترکیه، دقیقاً یک حرکت آرمانی، دینی و ملی برای دولت و ملت ایران اسلامی است؛ البتّه این کمترین، چنان‌که توفیق، رفیق و شفیق وی تا اتمام نهایی این پژوهش بوده باشد، به حول و قوه‌ی الهی، تهیّه‌ی فهرستگان مشترک نسخه‌های خطی شیعی در کتابخانه‌های ترکیه را در دستور کار خود دارد؛ آخر دعوانا أن الحمد لله ربّ العالمین و الله ولیّ الخیر و التوفیق و هو المستعان.

در این نوشتار، افزون بر داده‌های شفاهی، از منابع ذیل نیز استفاده شده است:

۱. دائرة المعارف الاسلامیة الشیعیة: ج ۴، صص ۲۹-۶۷.
۲. دائرة المعارف بزرگ اسلامی: ج ۸، صص ۱۴۸-۱۶۰.
۳. دائرة المعارف فارسی (مصاحب): ج ۱، صص ۱۲۲ و ۶۳۱-۶۳۲.
۴. دانشنامه ادب فارسی: ج ۶، صص ۸۹-۱۰۴.
۵. لغت نامه دهخدا: ج ۲، صص ۲۱۰۷-۲۱۱۱.